

“Əncümənara” təzkiyəsi və onun təqdim etdiyi Azərbaycan şairləri

Əkrəm Bağirov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: akram52@mail.ru

Annotasiya. Farsdilli təzkiyə müəlliflərindən biri də Əxtər təxəllüslü Əhməd bəy Gürcüdür. Onun yazdığı “Əncümənara” təzkiyəsində XVIII əsrin ikinci yarısı, XIX əsrin əvvəllərində İranda yaşamış müxtəlif xalqlara mənsub olan şairlər təqdim edilmişdir. Bu şairlərin əksəriyyəti ilə Əhməd bəy tanış olduğundan, onun verdiyi məlumatlar öz etibarlılığı sarıdan böyük dəyərə malikdir. Məqalə Əhməd bəy Gürcü, onun təzkiyəsi və bu təzkiyədə təqdim olunan XVIII –XIX əsr kəsiyində yaşamış Azərbaycan şairlərinə həsr edilmişdir.

Açar sözlər: Əxtər, Əhməd bəy Gürcü, təzkiyə, Gülçin Məani, Xəyyampur, Şiraz, İsfahan

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 05.02.2021; qəbul edilib – 15.02.2021

Tazkira “Anjumanara” and Azerbaijani poets presented in it

Akrəm Bağirov

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: akram52@mail.ru

Abstract. One of the masters of tazkira in Persian is Ahmad bey Gurju who wrote his poems with pseudonym Akhtar. His tazkira "Anjumanara" presents poets of different nationalities who lived in Iran in the second half of the XVIII century and the beginning of the XIX century. Since Ahmad Bey was acquainted with most of these poets, the information he provided was of great value. The article is dedicated to Ahmad bey Gurju, his tazkira and the Azerbaijan poets of the XVIII-XIX centuries, presented in this tazkira.

Keywords: Akhtar, Ahmad bey Gurju, tazkirah, Gulchin Maani, Khayyampur, Shiraz, Isfahan

Article history: received – 05.02.2021; accepted – 15.02.2021

Giriş / Introduction

Farsdilli təzkiyəçiliyin maraqlı simalarından biri də Təbriz yaxınlığında doğulmuş, ömrünün çox hissəsini Şirazda keçirmiş və nəhayət, İsfahanda başa vurmuş gürcü əsilli, şeirlərini **Əxtər** təxəllüsü ilə yazan Əhməd bəy Gürcü olmuşdur.

Məlum olduğu kimi, zəngin tarixə malik farsdilli təzkiyəçilik XIX əsrdə öz yüksək zirvəsinə çatmış və bu yüzillikdə ötən əsrlərlə müqayisədə ən çox təzkiyə tərtib edilib qələmə alınmışdır. Onlardan biri də Əhməd bəy Gürcünün tərtib etdiyi “Əncümənara” təzkiyəsidir. Əhməd bəy Gürcü bu təzkiyə üzərində h.q.1232/m.1807 və ya h.q.1225/m.1810-cu ildən başlayaraq h.q.1222/m.1817-ci ilə qədər işləmiş, lakin h.q.1232/m.1817-ci ildə vəfat etdiyindən, onu tamamlaya bilməmişdir. Onun qardaşı Məhəmməd Bağır bəy Nişati h.q.1232/1817 –

1234/1819-cu illər arasında təzkirəni tamamlamağa cəhd etmiş, lakin o da dünyasını vaxtsız dəyişdiyindən, təzkirənin tamamlanması Fətəli şah Qacar tərəfindən türk əsilli, Ravi təxəllüslü Fazil xan Gorusiyə həvalə edilmişdir. Fazil xan Gorusi bu təzkirəni əsas götürsə də, “Əncüməni-Xaqan” adlı, demək olar ki, yeni bir təzkirə tərtib etdirmişdir.

“Əncümənara” təzkirəsinin İranda üç və Avropada–Berlində bir nüsxəsi mühafizə olunmaqdadır. Lakin təzkirəşünas Əhməd Gülçin Məaninin verdiyi məlumata əsasən bu nüsxələr arasında şair sayları baxımından fərq mövcuddur. Türk əsilli İran alimi Doktor Xəyyampur bu təzkirəni Berlin nüsxəsi əsasında h.q. 1343-cü ilin şəhrivər – 1964-cü ilin sentyabr ayında Təbrizdə nəşr etdirmişdir.

Təzkirə haqqında maraqlı tədqiqat işi həmçinin sovetlər dövründə 1986-cı ildə əlyazmasının faksimilesi və bəzi bioqrafiyaların tərcümə-

si ilə birlikdə L.Q.Əhmədzyanova tərəfindən çap edilmişdir. Müəllif Qacarlar dövrünün başqa təzkirələri ilə müqayisə apararaq “Ənsümənara”nın orijinal bir əsər və yüksək dəyərə malik olduğunu təsdiq etmişdir.

Dibaçə və iki fəsildən ibarət olan bu təzkirənin təxəllüslərin birinci hərfinə uyğun olaraq əlifba sırası ilə tərtib edilmiş birinci fəslində təzkirəçinin müasiri olan şairlər haqqında məlumat verilir və əsərlərindən nümunələr təqdim edilir. Təzkirənin ikinci fəslə bütünlüklə müəllifin özünə həsr olunmuşdur.

Təzkirədə təqdim edilmiş bioqrafiyalarda verilən məlumat və dəyərləndirmələr Əhməd bəy Gürcünü, müasiri olan şairlərin yaradıcılığına yaxından bələd olan istedadlı bir təzkirəçi - ədəbiyyatşünas kimi tanımağa imkan verir. Məqalə Əhməd bəy Gürcü, onun təzkirəsi və bu təzkirədə təqdim olunan XIX əsr Azərbaycan şairlərinə həsr edilmişdir.

Əsas hissə / Main Part

Farsdilli təzkirəçiliyin inkişafında İran coğrafiyasında yaşayan bir çox xalqların xidməti olmuşdur. Onların sırasında müxtəlif səbəblər üzündən İran ictimai mühitinə düşmüş, islamı qəbul etmiş gürcülər də olmuşdur. Bu gürcülər əsasən Səfəvilər dövründən başlayaraq Əfşarlar və Qacarlar hakimiyyəti dövrlərinə qədər davam etmiş müharibələr zamanı Gürcüstandan əsir alınaraq İranın mərkəzi şəhərlərinə gətirilmiş gürcülər və onların nəslə olmuşdür [5].

İslam mühitində qismən assimilyasiyaya uğramış, islamı qəbul etmiş və müsəlman adları ilə tanınan bu gürcülər müasir İranın bəzi nöqtələrində yaşayaraq öz milli geyimlərini, rəqs və musiqisini, kulinariya və memarlıq üslublarını qoruyub saxlaya bilmişlər. Müasir İranda, İsfahanın qərbində, dağlıq hissədə yaşayan gürcülər öz dillərini qismən də olsa qoruyub saxlaya bilmişlər.

Gürcülərin İran ədəbi mühitində parlayan ən məhsuldar dövrü Əfşarların sonu, Qacarlar hakimiyyəti zamanı olmuşdur. Bu dövr gürcü əsilli İran ədəbi simalarından Əxtər təxəllüslü Əhməd bəy Gürcünü, onun qardaşı Məhəmməd Bağır bəy Nişatini, İştəha təxəllüslü Mirzə Abdullahi, Qulam təxəllüslü Xosrov bəyi, Kami

Gürcünü, Məknun Gürcünü, Yusif Gürcünü və başqalarını misal çəkmək olar. Bu şairlərin bəziləri haqqında araşdırmalar aparılıb əsərləri çap olunsada, onların bir çoxunun əlyazma şəklində olan şeirləri heç şübhəsiz, dünya əlyazma xəzinələrində hələ də toxunulmamış qalır. Bu şairlərin bioqrafiyaları haqqında məlumat verib əsərlərindən dəyərli nümunələr təqdim edən mənbələrdən “Təzkirəyə–Nəsrəbadı”, “Səbhe–Qolşən”, “Ruze–Rouşən”, “Qamus ül-Elam”, “Səfineye–Mahmud”, “Məcmə ül-Füsəha”, “Şəme–Əncümən”, “Əz-Zəriyə”, “Riyaz üş-şüəra” kimi dəyərli əsərlərin adlarını çəkmək bilərik.

Bu məqalədə gürcü əsilli ədəbi simaların ən parlaq nümayəndəsi, şair, təzkirəçi, xəttat, Əxtər təxəllüslü Əhməd bəy Gürcü, onun “Əncümənara” təzkirəsi və bu təzkirədə olan azərbaycanlı şairlər haqqında məlumat verilir. Farsdilli təzkirəçilik tarixində bu təzkirə çarpaz dəyərləndirmələrlə təqdim edilməsinə baxmayaraq, öz ədəbi siqleti və əhatə etdiyi dövr haqqında verdiyi məlumatlar baxımından əvəzsiz mənbədir.

Əhməd bəy Gürcü kimdir?

Əsli Gürcüstandan olan Əhməd bəy Fəramərz bəy oğlu Səfəvilər hakimiyyəti dövründə Cənubi Qafqazdan İrana əsir aparılmış gürcü ailəsində doğulmuşdur. Onun doğulduğu il dəqiq məlum olmadığı kimi, doğulduğu yer haqqında da mənbələr ziddiyyətli məlumatlar verir. Müxtəlif mənbələrdə onun gah İsfahanda, gah da Luristanda doğulduğu qeyd edilsə də, özünün yazdığı bioqrafiyada Təbrizdə doğulduğu qeyd edilmişdir [3, s.239].

Əhməd bəy özü haqqında yazdığı bu tərcümeyi-halında atasının Tiflis şəhərinin böyüklərindən, anasının isə Həsən Paşa Türkəman nəslindən olduğunu qeyd edir. “Meykədə” təzkirəsinin müəllifi Vamiq Yəzdi çox maraqlı bir faktı əsərində yazaraq, Əhməd bəyin əslinin Gürcüstan türklərindən olduğunu iddia edir [1, s.328-330]. Biz bu fakta başqa heç bir mənbədə rast gəlmədiyimizdən, onu nə təsdiq, nə də inkar edə bilərik. Lakin Əhməd Gürcünün bioqrafiyasını “Meykədə” müəllifinin başqa təzkirəçilərə nisbətən daha dəqiq yazdığını qeyd edən və bu bioqrafiyanı təqdim edən Əhməd Gülçin Məaninin də iddiasına hörmətlə yanaşmaq istəyirik.

Əhməd bəy Gürcü həyatının bir hissəsini Şirazda keçirmiş və Zəndiyyə xanları ilə, xüsusən onun son nümayəndəsi Lütfəli xan Zəndlə (hak.illəri; h.q.1203-1209/m.1789-1754) yaxın münasibətdə olmuşdur. Qacarların hakimiyyətə gəlişindən sonra Xorasana qaçıb bir müddət orada yaşasa da, Fətəli şahın hakimiyyətə gəlişi ilə (hak.illəri:1797-1834) Tehrana qayıdaraq yeni şahə mədhiyyə həsr etməklə bağlılanmış və yenidən istimai-ədəbi həyata qayıda bilmişdir. Lakin bu dəfə də yazdığı aşıqanə bir qəzəlin güdazına gedərək qısqanclıq zəminində hamisi Süleyman xan (“İzzət” təxəllüsü ilə şeirlər yazan Əmir Süleyman xan Qacar Qovanlı (vəf.h.q.1220/m.1805-06) Fətəli şahın lələsi olmuş və Əhməd bəyin ictimai-ədəbi həyata qayıtmasında böyük rol oynamışdır. Onun h.q.1214/m. 1800-cü il tarixli divanı 2983 nömrəsi altında Səltənəti kitabxanasında saxlanılır.) tərəfindən dili qopardılmışdır. Əhməd Gülçin Məani Əxtərin dəqiq bioqrafiyasını Vamiq Yəzdinin “Meykədə” təzkirəsində verdiyini də qeyd edib fundamental əsərinin “Meykədə” haqqında olan hissəsində təqdim edir [1, s.328-331]. Bundan sonra şair İsfahana gedir və çoxdan arzusunda olduğu bir işlə

---“Əncümənara” adlı ədəbi təzkirəsinin tərtibi ilə yaxından məşğul olmağa başlayır.

Əhməd bəy bu təzkirəsində XVIII əsrin axırları, XIX əsrin əvvəllərində Şirazda, İsfahanda, Yəzddə və səyahət etdiyi başqa şəhərlərdə yaşamış, əksəriyyətilə şəxsən tanış olduğu şairlər haqqında məlumat verir, əsərlərindən illər uzununu topladığı nümunələri təqdim etməyə çalışır. Təzkirə üzərində səkkiz il ardıcıl çalışan Əhməd bəyə onu bitirmək qismət olmur. Şair-təzkirəçi h.q.1232/m 1816-cı ildə vəfat edir.

“Əncümənara” təzkirəsinin sonrakı taleyi

Əhməd bəyin vəfatından sonra onun yarımçıq qalmış təzkirəsini kiçik qardaşı Məhəmməd Bağır Nişatı tamamlamağa çalışır. Lakin o da buna müyəssər olmur və h.q. 1234/m. 1818-ci ildə vəfat edir. Təzkirə üzərində iş Fətəli şah tərəfindən Ravi təxəllüslü türk əsilli Fazil xan Gorusiyə (h.q.1198/m.1784 – h.q.1253/m. 1837) həvalə edilir. Fazil xan təzkirəni yenidən işləyərək beş ay müddətində demək olar ki, yeni bir təzkirə tərtib edir və adını da şah sarayında üzv olduğu ədəbi məclisin adına uyğun olaraq “Əncüməni-Xaqan” qoyur. Fazil xan Əhməd bəyin işlədiyi, Məhəmməd Bağır Nişatının əl gəzdirdiyi təzkirəni, yüngül desək, qənaətbəxş hesab etmir, onların bu işin öhdəsindən gəlmədiyini yazır. Hətta, onların işi haqqında daha ağır ittihamlar söyləməkdən də çəkinmir.

Fazil xan Gorusi “Əncümənara” təzkirəsindəki bioqrafiya və şeir nümunələrini yenidən işləyərək təzkirəyə o dövrün böyükləri, şah və şahzadələr haqqında da materiallar əlavə edib şairlərin sayını, təzkirənin həcmiini əhəmiyyətli dərəcədə artırır [1, s.60-70].

“Əncümənara” təzkirəsinin əlyazma nüsxələri və Təbriz çapı haqqında

Əhməd bəy Gürcünün tərtib etdiyi “Əncümənara” təzkirəsinin Əhməd Gülçin Məaninin verdiyi məlumata görə, dünyada dörd əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Onlardan üçü İranda, biri isə Berlin kitabxanasında mühafizə olunur. İranda olan əlyazmalardan biri hal-hazırda Məclisi-Şurayi Milli kitabxanasında, biri Tehran Milli kitabxanasında, biri də Fəxrəddin Nəsiiri Əmininin şəxsi kitabxana fondundadır. “Əncümənara” təzkirəsinin Sovet dövrü tədqiq-

qatçısı L.Q.Axmedzyanova təzkirənin əlyazma nüsxələrini müqayisə nəticəsində belə qərara gəlir ki, “Məclis” nüsxəsində 95 şair, Milli kitabxana nüsxəsində 56 şair, Fəxrədin Nəhiri Əmini nüsxəsində 127 şair, Berlin nüsxəsi əsasında tərtib edilmiş Ə.Xəyyampur çapında müəllifin öz bioqrafiyası ilə birlikdə 129 şair haqqında məlumat verilir [4, s.41-43].

Tədqiqat işinin sonunda təzkirənin Məclis kitabxanasında saxlanan nüsxəsinin foto-faksimilesi və şair haqqında yazılmış bioqrafiyaların sərbəst tərcümələri də əlavə edilmişdir.

Tədqiqatçı böyük zəhmət hesabına bu nüsxələr arasında müqayisə apararaq onlardan birində olub, digərində olmayan şairlərin də adlarını dəyərləndirib təhlillər aparmışdır [4, s.42-44].

“Əncümənara” təzkirəsi şairlərin təxəllüslərinin baş hərfləri əsas götürülərək əlifba sırası ilə tərtib edilmişdir. H.q.1222-1232/m.1807-1817 illər arasında yazılmış və Zəndiyyə dövründən Fətəli şah Qacar hakimiyyətinin ortalarına qədər olan dövrü əhatə edən bu təzkirənin Məclis kitabxanasında olan nüsxəsi avtoqraf kimi qəbul edilmişdir. Əhməd Gülçin Məani Milli kitabxanada 2513 nömrəsi ilə qeyd olunmuş nüsxəni birinci redaksiya, Fəxrəddin Nəhiri Əmini nüsxəsini ikinci redaksiya, 664 nömrəli, h.q. 1264-cü il – m.1848 tarixli Berlin nüsxəsini də həmçinin ikinci redaksiya adlandırır. Xəyyampur nəşrinin əlavə nüsxələr olduğu halda, bir nüsxə əsasında tərtib və çap edildiyini tənqid edən Gülçin Məani onda olan qüsurları da göstərməkdən çəkinmir.

Əhməd Gülçin Məani kitab kolleksioneri olan alim Seyyid Məhəmməd Haşimi Kirmaninin şəxsi kitabxanasında saxlanan və otuzdan bir qədər artıq şair haqqında məlumat verən əlyazmanı–Məhəmməd Bağır bəy Nişatinin “Əncümənara – Təkmilə” adı ilə təqdim edir və Fazil xan Gorusinin Nişatı haqqında yazdığı bioqrafiya və Nişatinin şeir nümunələrini təqdim edir [1, s.53-57].

“Əncümənara” təzkirəsinin məziyyətləri

Əhməd bəy Gürcü birdən-birə təzkirə yazmaq fikrinə düşməmiş, uzun illər buna hazırlıq görmüşdür. O, istər Şirazda, istər İsfahanda, is-

tər Yəzddə və istərsə də taleyinin ona qismət etdiyi başqa yerlərdə olarkən şeir məclislərinə can atmış, şair və qələm əhli ilə daim ünsiyyətdə olmuşdur. Bu görüşlərinin nəticəsi kimi o, bəyəndiyi şeir nümunələrini kağıza köçürmüş, şairlər haqda olan xatirələrini yaddaşına yazmışdır. Bu səbəbdən onun təzkirədə yazdığı bioqrafiyalar mötəbərliyi, şeir nümunələri də poetikliyi ilə seçilir. Əxtər təqdim etdiyi şairlərin bioqrafiyalarında onların xarici görünüşləri ilə yanaşı, yaşadıkları şəhərdə tutduqları ictimai mövqelərini, savad dərəcələrini, bildikləri elmləri, şairlik məharətlərini, şairlər içərisində tutduqları mövqeyi, müasirləri tərəfindən şair kimi qəbul olunub-olunmamasını, hansı xətt növündə gözəl yaza bildiklərini, beyt hesabı ilə şeirlərinin ümumi həcmi, divan bağlayıb bağlamadığını, şeirin hansı növündə daha çox məharət göstərə bildiyini, təzkirəçi ilə görüşüb-görüşmədiyini, ölümünə kimlərin maddeyi-tarix yazdıqlarını, hansı yaşda və hansı ildə rəhmətə getdiklərini imkan daxilində qeyd etməyə çalışır.

Əhməd bəy Gürcü həm də “Əxtər” təxəllüslü şairdir

Əhməd bəy Gürcü ədəbiyyat tarixinə əsasən, təzkirə müəllifi kimi düşsə də, hər şeydən əvvəl o, “Əxtər” təxəllüslü şair olmuşdur. Olduğu şəhərlərdə ədəbi məclislərdən kənar durmayan, yazdığı şeirlərlə müasirlərinin diqqət mərkəzində olan Əhməd bəy Gürcünün şeirlərindən onun təzkirəsinin Təbriz çapında 24 və 21 beytlik iki qəsidəsi və yeddi beytlik qitəsi təqdim edilir. Bu şeirlər haqqında Əziz Dövlətabadı şair-təzkirəçi haqqında yazdığı məqaləsində xəbər verir və o şeirləri yenidən təqdim edir. Onun verdiyi məlumata görə təzkirəşünas Əhməd Gülçin Məani Məlik Milli Kitabxanasında 4928 nömrəsi altında saxlanan əlyazmasından şairin 248 beytlik saqınaməsi haqda “Təzkireyi-Peymanə” əsərində [2] məlumat verir və Əhməd bəyin öz xətti ilə yazılmış 310 səhifəlik əlyazmasında onun qəsidə, qəzəl, rübai, tərkib-bənd və həcviyyatının olduğunu qeyd edir.

“Əncümənara” təzkirəsi və təqdim etdiyi Azərbaycan şairləri haqqında

Əhməd bəyin təqdim etdiyi şairlər içərisində heç birinin dəyər-qiymətinə azaltmadan bizim üçün daha çox maraq doğuran sənətkarlar da

vardır. Bunlar türk kökənli Azərbaycan şairləridir. Onlardan bəzilərinin adını çəkib, onlar haqda təzkirəçinin verdiyi məlumatları qısa da olsa qeyd etmək istərdik. Əhməd bəy Cürçü Bəydililər nəslindən olan üç şəxsin adını çəkir. Onlardan biri “Atəşkədə” adlı təzkirə müəllifi Lütfəli bəy Azər, o biri onun qardaşı Üzri bəy və daha sonra Lütfəli bəyin oğlu Şərər Hüseynəli bəydir. Əxtər Lütfəli bəy Azər (1722-1780) haqqında başqa müəlliflərlə müqayisədə daha geniş məlumat verir, onun həyatı və yazdığı əsərlərin adını çəkib onlara öz münasibətini bildirir. Yazdığı bioqrafiyanın sonunda qəsidələrindən nümunələr təqdim edir. Lütfəli bəy Azərin qardaşı İshaq bəy Üzri (...-1771) və oğlu Şərər Hüseynəli bəy (? - ?) haqqında verdiyi məlumatlar həmcə qısa olsa da, onların da ədəbi portretini təsvir etmək üçün kifayət edir. Türkkökənli Əfşarlar tayfasının nümayəndəsi kimi təqdim edilən Mirzə Məhəmmədqulu Ülfətin də (...-1825) bioqrafiyası maraqlıdır. Əxtər onun həm zahiri, həm də daxili gözəlliyini, şeir mədəniyyətinə nə dərəcədə sahib olduğunu xüsusən qeyd edir.

Əxtərin təqdim etdiyi maraqlı şəxsiyyətlərdən biri də Mirzə Əlimərdan Xerəd Nuridir (...-1784). Bu şair Mazandaranda doğulmasına baxmayaraq, ömrünün bir hissəsini Naxçıvanda keçirib, burada da vəfat edərək dəfn olunması onun da türkkökənli olması ehtimalını yaradır. Əxtər onun hakim təbəqə ilə bağlı heç bir vaxt mədhiyyə yazmadığını müsbət bir hal kimi dəyərləndirir.

Əxtər Azərbaycan türkü olan Mehdi bəy Səqaqi haqqında da ətraflı məlumat verir və onun öz dövrünün görkəmli şairi olduğunu, poetik irsinin 5-6 minə çatdığını, lakin ölümündən sonra bu şeirlərin onun nökrəri tərəfindən kiməsə satıldığını və it-bat olduğunu qeyd edir. Maraqlıdır ki, Əxtərin Mehdi bəy Səqaqi (...-1799) haqqında verdiyi məlumatlar öz unikalığı ilə seçildiyi üçün, Əziz Dövlətabadinin “Soxənvərane – Azərbaycan” əsərində bu şair haqqında yazdığı maddənin əsasını təşkil etmişdir.

Əxtərin Məftun təxəllüslü Əbdürrəzzaq bəy Dünbülü (1762-1827) haqqında verdiyi məlumatlar XIX əsrin bu görkəmli ədəbi simasını daha yaxından tanımaq nöqtəyi-nəzərindən maraqlıdır. Təbriz bəylərbəyi Nəcəfqulu bəyin oğ-

lu olmasına baxmayaraq, Məftun bütün dövlət qulluqlarından imtina etmiş, yalnız ədəbi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Əxtər onun həm nəsr, həm də nəzmdə eyni dərəcədə mahir olduğunu yazsa da, yazıb təzkirə adlandırdığı əsərinin çox böyük həcmdə olduğunu qeyd edir.

Əxtərin böyük bir sevgi ilə təqdim etdiyi Azərbaycanlı Təbrizli Mirzə Məhəmmədrza Bəndədir (...-1808). Bu müəllifin şairliyindən əlavə gözəl xəttat, yüksək intellekt sahibi, həm də bir tarixçi kimi dəyərli əsər yazdığını qeyd edir. Bəndənin yazdığı “Zinət ət-Təvarix” əsərinin alimlər, filosoflar, şairlər haqqında ətraflı məlumatlar verən bir mənbə olduğunu yazır. Əxtər tanış olub görüşə bilmədiyi bəzi şairlər sırasında Xoy şəhərindən olan Mirzə Məhəmməd həsən Faninin də adını çəkir və qısa da olsa, onu təqdim edir.

Əlbəttə, Əxtərin “Əncümənərə” təzkirəsində təqdim etdiyi Azərbaycanlılar tək bununla bitmir. Onları tanımaq üçün bu təzkirənin Azərbaycançılıq nöqtəyi-nəzərindən daha geniş tədqiqata ehtiyacı var.

Təzkirənin Şoraye-Məcəle-Melli kitabxanasında 908 nömrəsi altında saxlanan əlyazma – avtoqraf nüsxəsində təqdim olunan şairlərin siyahısı:

Azər Bəydili, Əsiri (Həsən xan, İsfahandan), Ülfət (Məhəmmədqulu Əfşar), Ənis (Məhəmməd Sadiq, İsfahandan), Ənvər (Kərim xan Zəndin kiçik oğlu İbrahim), Mirzə Əbülqasim Şirazi, Əkbər (Mirzə Əliəkbər Hüseyni İsfahani), Bahar (Molla İshaq Darabərdin oğlu Məhəmmədəli), Bidel (Məhəmmədəmin xan Nişapurı), Bəsməl (Əli Əkbər), Peymanə (Ağa Hüseyn Şirazi), Baqi (Əbdülbaqi İsfahani), Bixod (Mirzə Zeynalabidin İsfahandan), Mirzə Cavad (İsfahanın Çar mahalından), Cəlali (Əlirza Yəzdi), Hacət (Ağa Yadigar Şirazdan), Hərif (Seyyid Mirzə Əbülhəsən Cəndəqi), Heyran (Məhəmmədəli Yəzdi), Xirəd (Əlimərdan Nuri), Xavəri (Ağa Məsum Kuzəkəni), Kaşani, Xürrəm (Mirzə Məhəmməd Haşim İsfahani), Xavəri (Fəzlullah Şirazi), Daneş (Məhəmmədəli Ağa Bozorq İsfahani), Dərviş (Molla Dərviş Əli Qaynatdan), Rəfiq (Molla Hüseyn İsfahani), Mirzə Məhəmmədrza Təbib İsfahani, Səhab (Seyyid Məhəmməd Hatif oğlu), Sürüş (Məhəmməd Bağır), Sağər (Şeyx Məhəmməd Şira-

zi), Salik (Məhəmməd Cəfər Şirazi, riyaziyyatçı), Şeyda (Mirzə Əbülhəsən Yəzdi), Şölə (Seyyid Məhəmməd İsfahani), Mir Şəmsəddin Şeyda (Məhəmmədəli İsfahani), Şayıq (Hadi bəy Şirazi Luristandan), Şəhab (Abdulla Turşizi), Şəhnə (Məhəmməd Mehdi xan Xorasani), Səhba (Məhəmmədtəqi Qumi), Səba (Ağa Fəthəli), Səbur (Mirzə Əhməd), Səbahi (Hacı Süleyman Bəydili), Safi (Seyyid Məhəmmədcəfər), Səfayi (Məhəmmədəli Yəzdi), Təbib (Seyyid Əbdülbaqi Təbibinadir), Tələt (Ağa Məhəmməd İsfahani), Tərəb (Mirzə Yusif), Tair (Həsənəli xan Şirazi), Təbib (Seyyid Zeynalabidin İsfahani), Aşiq ağa (Mənsur Simnani), Ali (Məhəmməd Hüseyin Farsdan), Ariz (Ağababa İsfahandan), Abid (İsfahani), (Məhəmmədbağır), Aşiq (Ağa Məhəmməd İsfahani), Üzri (Əli), Qeyrət (Məhəmməd Cəfər İsfahani), Fəda (Məhəmməd Sə-

id), Məhəmməd Həsən (Xoydan), Fərđi (Səfərəli bəy Zənd), Firdovsi (Əbülhəsən, Şirazdan), Fəruqi (Mirzə Məhəmməd İsfahani), Qəzayi (Əbdürrəhim Yəzdi), Gülşən (Məhəmmədəli Zəngərə), Kövkəb (Ağa Məhəmməd Sadiq), Muntəxəb (Mirzə Hüseyin Xorasani Torşizi), Məhəmməd Nəsir, Münəm, Mehdi bəy (Azərbaycanın Şəqaqi tayfasından), Müxlis (Məhəmməd vəli Mirzə Baba), Müştəq (Mirzə Seyyidəli İsfahani), Dərviş Məcid (Taliqani), Məşrəb (Mirzə Əşrəf, Simnandan), Məhcür (İsfahani), Mayil (Şeyx Rəhim İsfahani), Məftun (Dünbilibi), Məcmər (Seyyid Hüseyin), Nişat (Nurəli şah), Nəzir (Amanulla Zəngənə), Nadim (Molla Nur Məhəmməd), Vüsal, Vəfa (Məhəmməd Hüseyin Fərəhani), Vamiq (Məhəmməd Saleh İsfahani), Hüma (Məhəmməd Sadiq), Hatif.

* Siyahı təzkirənin avtoqraf nüsxəsi əsasında verilmişdir.

Nəticə / Conclusion

Tədqiqatın nəticəsi olaraq deyə bilərik ki, farsdilli ədiblər içərisində gürcü əsilli Əhməd bəy Fəramərz bəy oğlu Əxtərin xüsusi çəkisi olmuşdur. O, şeirlər yazıb divan bağlamaqdan əlavə, şeirə və ədəbiyyata qiymət verə bilən bir ədəbiyyat bilicisi kimi öz dövrünün şairləri haqqında təzkirə də tərtib etmişdir. Düzdür, ömür vəfa etmədiyindən o, öz təzkirəsini tamamlaya bilməsə də, ömür boyu topladığı şeirlər, görüşdüyü şairlərə verdiyi dəyər-qiymət əbəs getməmiş və ondan sonra yazılan təzkirələrdə gen-bol istifadə edilmişdir. Onun bu təzkirəsində milli fərq olmadan İran coğrafiyasında yaşayan xalqlar, o cümlədən Azərbaycan türkləri də təqdim edilmişdir.

Əhməd bəy Gürcü Əxtər və onun təzkirəsi ilə bağlı gözəl təhlillər aparmış, bu təzkirəni XIX əsr bəzi farsdilli təzkirələrlə müqayisə et-

miş L.Q.Axmetzyanovanın gəldiyi nəticə bu baxımdan çox maraqlı və diqqətəlayiqdir: “Əxtərin təzkirəsinə qədər olan müddətdə artıq bu növ əsərlərin tərtibi ənənəsi var idi və heç şübhəsiz ki, Əhməd bəy də o ənənəyə sadıq idi. Lakin “Əncümənara”nın özünəməxsus unikalığı ondadır ki, bu təzkirədə müəllifin çevrəsində gəzib-dolaşan canlı insanların bioqrafiyası yazılıb və bu bioqrafiyaları yazarkən Əxtər bir müəllif kimi düzgün hesab etdiyi məqamları sərgiləyib, onun özünün bir çox məsələlərə olan baxışlarını əks etdirib. Bundan sonra “Əncümənara”nın materialları əsasında iki təzkirə də yazılmışdır: Fazil xan Gorusının “Əncüməni-Xaqan” və Əbdürrəzzaq Dünbülünün “Nigaristani-Dara” və çox maraqlıdır ki, Əxtərin şairləri dəyərləndirmə meyarları, onun vurğuladığı nöqtələr bu iki əsərə də sirayət etmişdir” [1].

Ədəbiyyat / References

1. Əhməd Qolçin Məani. Tarixə-Təzkerehayə-Farsi. c.1-2. Tehran, 1348-1350.
2. Əhməd Qolçin Məani. Təzkereyə-Peymane. Entəşarə-Sənayi, 1368.
3. Təzkereyə – Əxtər, təlife – Əhməd Qorcinejad. Be kuşəşə – doktor Əbdürrəsul Xəyyampur. Təbriz, 1343.

4. Тазкере Ахмада Горджи Ахтара «Анджоман-ара» Публикация факсимиле текста и исследование Л.Г.Ахмедзяновой. Москва: «Наука», 1986.
5. Səid Mulyani. Sayqahə-Qorciha dər tarix və fərhang və tərəddone–İran, Entəşarate –Yekta, 1380.

Тазкире «Анджуманара» и представленные в ней азербайджанские поэты

Акрам Багиров

Доктор философии по филологии

Институт рукописей имени Магомеда Физули НАНА. Азербайджан.

E-mail: akram52@ mail.ru

Резюме. Один из авторов персоязычных тазкире является Ахмад бек Гурджи с поэтическим псевдонимом «Ахтар». В тазкире «Анджуманара», написанной Ахтаром, представлены поэты, принадлежащие к разным народам, жившим в Иране во второй половине XVIII – в начале XIX вв. Со многими из этих поэтов Ахмад бек был лично знаком и поэтому сведения об этих поэтах, отражённые в тазкире, имеют большую ценность ввиду их достоверности. Данная статья посвящена Ахмад беку Гурджи, его тазкире и представленным в этой антологии азербайджанским поэтам, жившим на перекрёстке XVIII-XIX вв.

Ключевые слова: Ахтар, Ахмад бек Гурджи, тазкире, Гульчин Маани, Хайямпур, Шираз, Исфахан